

**ПОЛЬСЬКИЙ БІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК
(POLSKI SŁOWNIK BIOGRAFICZNY).
ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ. UCRAINICA.**

Практика створення біографічних словників у різних європейських народів налічує вже кілька століть і відзначається багатством накопиченого матеріалу. Це та теоретична і методична основа, на якій має базуватися праця по укладанню Українського біографічного словника, розпочата в структурі Національної академії наук України. Особливе значення у цій роботі має вивчення досвіду створення монументального Польського біографічного словника, перший том якого вийшов у Кракові в 1935 році, а видання наступних томів продовжується і в наші дні. Досвід роботи над цим словником, що є так званою "колективною біографією народу", важливий і цінний для нас тому, що в ньому висвітлюється суспільний шлях дуже близької до нас країни, історичні шляхи України з якою в різні за характером епохи постійно перетиналися, створюючи спільний українсько-польський феномен (в історії, літературі, музиці, етнографії, релігії, мові та долях окремих особистостей).

Цей досвід важливий і як суспільно-політичний та психологічний чинник, що дивовижно збігся в історичних долях обох народів як визначник національного самоусвідомлення і самовираження. Однак між ними існує єдина різниця. Ідея створення Польського біографічного словника виникла у середині XIX ст. після розподілів Польщі та листопадового повстання (1831 р.) в емігрантських колах, коли, як зазначено в "Передмові", "наше суспільство, втративши рештки власних державних форм, відчуло себе у своєму безсмертному естві народом і зрозуміло, що таку колективність творили тисячі особистостей протягом кількох десятків поколінь", тобто, коли створення такої колективної біографії мало, всупереч усьому, сприяти ствердженню самосвідомості поляків і їхньої державності. Ідея ж створення подібного словника, який, до речі, мають усі цивілізовані народи, в умовах незалежної України стала *post faktum* обов'язком сумління і правом української інтелігенції висвітлити належним чином свою історію і її творців, розгрібши авгієві конюшні цієї історії, відділивши правду від міфів та брехні, відстоюючи те, що історично належить її народові, одним словом — створити працю неперевершеної ваги. Бо саме в біографіях тисяч особистостей, що творять історію народу, най-

повніше і найдокументальніше відображається сама історія і перекреслюється можливість її фальсифікації. Тому-то вже в XIX ст. у Європі були створені фундаментальні праці подібного змісту із залученням величезних державних коштів, такі як "Allgemeine Deutsche Biographie", "Dictionary of National Biography" та ін., які мав за взірець і "Польський біографічний словник" (детальний опис історії та принципи створення цього словника та характеру організації праці над ним читач знайде в тексті "Передмови" до I тому видання, переклад якої вміщено у кінці цієї статті).

Ідея створення такого словника, незважаючи на численні спроби протягом XVIII та XIX ст., не могла бути реалізованою аж до отримання Польщею незалежності у 1918 році. Перші офіційні відомості про необхідність укладання "польської національної біографії" з'явилися у пресі в 20-і роки і початково мали на меті довести вузьке завдання: створити ювілейне видання на відзначення десятиріччя незалежної Польської держави, яке охоплювало б період історії Польщі після її розподілів (тобто лише XIX — початок XX ст.). Згодом у краківських історичних колах зародилася думка про створення Тимчасового редакційного комітету Польського біографічного словника епохи до розподілів Польщі, починаючи від найдавніших часів. Внаслідок бурхливої діяльності різних наукових громадських та видавничих установ — перш за все Польського історичного товариства та Академії наук — було утворено структури, які зайнялися укладанням так званого Загального біографічного словника.

На початку 1931 року було створено статут видання Словника (або регламент виконавчих структур), а восени того ж року ухвалено принципи його укладання, розроблені Комітетом у детальну програму. Для нас першочерговий інтерес становлять ті принципи, що регламентували осіб, біографії яких включалися до словника.

Перш за все, це діячі, що вже належать історії (тобто померлі особи), без будь-яких часових обмежень. Що ж до тих осіб, які ще активно працюють, біографічний матеріал лише збирається. Кого ж вважали польські історики таким, чие ім'я має знайти своє місце у колективній біографії Польщі? Це, перш за все, особи, що активно діяли у польському національному, культурному та державному житті у межах Польської держави різних часів, у тому числі на землях, що відійшли від неї, а також поляки, що активно діяли в чужоземному середовищі. Слід зазначити, що до словника включаються і такі діячі, що не були поляками за походженням, але "брали певну участь у справах польського народу і держави".

У зв'язку з близькістю історичних та культурних шляхів розвитку українського та польського народів і тісним переплетенням як громадських, так і особистих доль їх представників криється той вузол проблем, які нерідко треба буде розв'язувати авторам Українського біографічного словника.

Варто звернути увагу також на алфавітний принцип побудови усього словника (з можливим виданням пізніше додаткових томів) на противагу початково розглядуваній т. зв. "голландській" системі, коли кожний черговий том містив повний алфавітний набір статей (від А до Я). При укладанні словника перед авторами було поставлено вимоги дотримуватися повної об'єктивності, подавати лише стислий інформативний матеріал, утримуючись від політичних, соціальних та інших оцінок того чи іншого діяча. У зв'язку з діапазоном представлених біографій (польські землі не лише в сучасних, але і історичних межах, а також діячі польської діаспори, еміграції тощо) особливої уваги і оцінки заслуговує досвід використання Польським біографічним словником джерельної бази. Це не лише польські, українські й російські друковані матеріали та державні архіви, але й матеріали паризьких, берлінських, лондонських, дрезденських, римських та інших джерел, що зустрічаються далеко не в усіх подібних виданнях. Окрім того, велику увагу приділено тут опрацюванню даних різних приватних архівів та архівних служб (як міських, костельних та ін., так і приватних зібрань магнатських родин тощо).

Матеріали Польського біографічного словника акумулюють багатий досвід принципів укладання окремих статей, вимог до стилю написання, у способі збирання матеріалів, у принципах добору автури та організаційної роботи при підготовці до друку окремих томів (зацікавлених відсилаємо до вміщеного далі перекладу тексту "Передмови" Словника).

Детальне ознайомлення зі змістом I-го тому Словника (Abakanowicz Abdank Bruno — Beynart Wojciech), Краків, 1935 та 112-го зошита XXVII (1) тому (Pniowski Jan — Pogonowski Jan), Wrocław — Warszawa — Kraków, 1982 (вибір томів обумовлений тільки об'єктивними чинниками — наявністю лише даних томів у нашому розпорядженні) свідчить про те, що в цілому авторам і редакторам видання вдалося втілити проголошені принципи в життя. Перед читачем розгортається монументальна і надзвичайна багатопланова (в історичному, культурному, соціальному, релігійному, військовому, психологічному та ін. аспектах) панорама життя Польської держави від її заснування до останніх десятиліть.

І що найважливіше для нас — у цій панорамі визначне місце

посідають ті аспекти життя Польської держави, які безпосередньо пов'язані з Україною — її історичним минулим протягом ряду епох, з розвитком культури, освіти, економіки, науки, з визвольною боротьбою українського народу проти численних поневолювачів від епохи середніх віків аж до культурних контактів, включаючи й військові та національні конфлікти початку ХХ ст.

І тут через особи і постаті, віднесені з більшою чи меншою аргументованістю (до цього ми повернемося пізніше) до польської історичної та культурної традиції, ми натрапляємо на найцінніше з точки зору українського читача: на історичні особи, реалії, суспільні й політичні події, які мають безпосереднє (а нерідко і виключне) відношення і до української історії та культури. Їх можна окреслити одним емкісним терміном *истаїніса*, який у даному разі, на відміну від вживання його у певній сфері мовознавства, включає у себе все, що тією чи іншою мірою стосується сфери українського культурного та історичного життя.

Саме тут і постає згадувана вже проблема історичного перехрещення двох культур і складності розмежування фактів і явищ, що належать по суті обом культурам — польській та українській, хоча в цілому ряді випадків таке розмежування виступає досить прозоро.

У матеріалах Польського біографічного словника таке перехрещення, природно, стає очевидним на життєвих шляхах та долях людей, що походили з суміжних територій Польщі та України, державно-територіальні кордони яких історично змінювалися. Це, перш за все, Галичина та Правобережна Україна, землі яких, як відомо, протягом століть перебували у складі Польсько-Литовської держави і зазнавали польських культурних і інших впливів до 1939 року включно.

Історичні взаємини обох народів протягом сторіч були бурхливими. Перепліталися й плавилися в спільному культурно-історичному процесі долі народів і, перш за все, їхніх представників, зусилля і діяльність яких ставали рушійною силою цих процесів.

Отож і в представлених томах Словника значна частина осіб належить до тих, чії біографії та діяльність так чи інакше пов'язані з Україною (за неточними даними кількість таких осіб в обох томах може складати до 20% усього числа представлених у них біографій), — спочатку за місцем народження та освітою, а потім і за територією, де розгорталася їхня пізніша діяльність. Це, перш за все, Галичина та, менше, Правобережна Україна (Київ та Київщина), Волинь і Поділля.

Хронологічна віднесеність їх — переважно кінець ХVІІІ—ХХ

століття. В історично більш ранній період (XII–XVII ст.) кількість таких діячів порівняно незначна. Щодо XII–XV ст. — це окремі документальні свідчення з посиланням на Длугоша і ін. без ширшого біографічного опису, які, проте, становлять інтерес для ранньої української (руської) історії (наприклад, стаття "Варвара (Barbara), кн. руська невідомого походження" (XV ст.), дружина мазовецького князя, яка після смерті чоловіка була регентом Польщі при своїх дітях (т. I, с. 293). Чи стаття "Агафія (Agafia)", — дружина мазовецького князя Конрада I (XIII ст.), дочка Святослава Андрія Ігоревича (sic ?), Новгород-Сіверського князя (т. I, с. 30).

Серед культурних діячів раннього періоду згадується єпископ галицький Антоній, який у 1370 р. очолив галицьку незалежну митрополію (включала перемишльське, хелмське, турівське і володимирське єпископства) і керував нею протягом 20 років (т. I, ст. 35) і ін.

Бурхливі події XVI–XVII ст. дають дещо більше постатей історично тісно пов'язаних з Україною. Серед них — військові діячі, представники духовенства, друкарі, вчені, письменники і інші. Одним з найбільш ранніх представників польського друкарства у Львові бачимо Мацея Берната (XVI ст.), що походив з Сілезії, але в останнє десятиліття XVI ст. активно працював над розвитком друкарської справи у Львові (залишилися друки з 1593, 1598, 1599 рр.) (т. I, с. 482).

Помітний слід у розвитку архітектури Львова і ряду галицьких міст залишив будівничий і архітектор Андрій Бемер, який творив на зламі XVI і XVII ст. Відомий, перш за все, перебудовою знаменитої Львівської вежі на ратуші, а також як автор цілого ряду львівських вівтарів, виконаних з алебастру, з яких найцінніший зберігся у костьолі св. Миколая (т. I, ст. 420). Згадується також відомий львівський золотар 2-ї пол. XVI ст. Марцин Алембек, художні роботи якого з дорогоцінних металів високо цінувалися при європейських королівських дворах (т. I, ст. 76) і ін.

Серед військових діячів XVI–XVII ст. наведені біографічні дані як тих, які вірно служили Польській короні у боротьбі проти козаччини (напр. Габріель Оксак (XVII ст.), син київського судді, острозький староста, згадуваний у романі "Вогнем і мечем" Г.Сенкевича (т. I, с. 38), Ян Барабаш і інші (т. XXVII, с. 268)), так і тих, які рішуче виступили на стороні українського народу у його національно-визвольній боротьбі. Серед останніх — постаті, які беззастережно мають бути віднесені до української історії і культури як видатні патріоти, що серйозно прислужилися інтере-

сам України. Це, перш за все, Стефан Подобайло (або Пободайло Степан; пом. у 1654 р.) — "задніпрянський", а потім чернігівський полковник, наказний гетьман сіверський. Походив з-під Ніжина, перейшов на бік Б.Хмельницького, боровся за козацькі права на Чернігівщині та Київщині, керував 30-тисячним козацьким військом у Чернігові, ставлячи заслін литовським частинам. Загинув під час облоги Гомеля і похований у Чернігівському Іллінському монастирі, що його він перед тим відбудував (т. XXVII/1, зоп. 112, с. 135—136).

У тому ж плані привертає увагу постать Якова Барабаша (Bagabasz Jakób), січового (кошового) гетьмана часів Хмельниччини, прибічника Москви і противника І.Виговського, що відіграв дуже важливу роль у боротьбі за спадщину Б.Хмельницького в рр. 1657—1658 (т. I, с. 268)(див. переклад в кінці цієї статті).

Цілком очевидно, що вміщення біографій цих історичних осіб у Польському біографічному словнику має формальний характер і обумовлене лише зовнішніми зносинами цих осіб з подіями польського історичного життя.

Часом ці формальні обставини є абсолютно непереконливими, і вміщення біографії діяча виключно українського культурного плану пояснюється хіба що адміністративними межами Польсько-Литовської держави, куди входила Україна. Це найбільш очевидно на прикладі включення до Словника такої постаті як Памво Беринда (XVII ст.), автор першого в історії словника української мови, вчений-друкар Києво-Печерської лаври (т. I, с. 473—474) (див. переклад в кінці цієї статті). Значною мірою тими ж причинами може пояснюватися вміщення у словнику біографії відомого культурного діяча України Лазаря Барановича (XVII ст.) — ректора Києво-Могилянської академії, православного чернігівського єпископа, митрополита київського, поета і філософа, що становить собою цілу епоху в українському книгодрукуванні. Щоправда, Баранович часто друкував свої твори польською мовою, закликаючи обидва народи до єднання, але сутність його релігійної і творчої діяльності скерована була, передусім, на захист інтересів українства (т. I, с. 273—274).

Саме в цій постаті чи не найяскравіше відбилася складність проблеми перехрещення двох культур: української та польської — проблема, яку сучасні дослідники (як польські, так і українські) схильні розглядати в аспекті компромісного — в аспекті належності таких феноменів рівною мірою до обох культур — як польської, так і української. І цю позицію, очевидно, слід прийняти, оскільки вона обумовлена специфікою тривалого розвитку обох народів у

тісному історичному та культурному співжитті та взаємовпливі.

Серед біографій діячів XVII ст. особливу увагу — у плані історіографії — привертає стаття, присвячена відомому французькому військовому інженерові, архітекторові і картографу Вільгельмові Боплану (Beauplan Wilhelm). Перебуваючи на службі у польського короля у 40–50-х рр. XVII ст., він брав участь у військових походах поляків проти козаків, будував укріплення, зводив замки (Кодак, Бар і ін.). До історії світової культури він, однак, увійшов як один із кращих картографів XVII ст. і, перш за все, — у зв'язку з укладеними ним картами Дніпра і України (кілька різних видань здійснено у середині XVII ст.) — першими картографічними описами нашої країни.

В статті, однак, підкреслюється, що навіть не перший повний картографічний опис України приніс Боплану світову славу. Основною його заслугою автор статті Кароль Бучек вважає коментар до цих карт, присвячений описові України. У зв'язку з важливістю цього фрагменту для української культури наведемо його повністю: "Однак не заслуги в галузі інженерної справи, як також і не прекрасні картографічні праці стали основою його (Боплана — Н.Р.) слави у сучасників; прізвище Боплана стало широко відомим, перш за все, у зв'язку з тричі видаваним ще за його життя (1651, 1660 і 1661 рр.) французьким описом України, виконаним, без сумніву, вже після повернення до Франції; останній, очевидно, мав бути свого роду коментарем до карт України і Дніпра. Опис, що містить у собі багато цікавих відомостей про географію, природу і населення України та Криму, про суспільні й політичні відносини, про звичаї тощо, написаний живо і з неабияким письменницьким хистом... вперше представив Заходу цей надзвичайно цікавий і тоді майже невідомий куточок Європи в усій його красі. А варто пам'ятати, що протягом всієї другої половини XVII ст. українсько-подільські території Речі Посполитої були об'єктом великого зацікавлення майже усієї Європи ..." (т. I, с. 386).

Таким чином, стаття є яскравим взірцем взаємної пов'язаності національних культур, сфокусованої у творчій особистості, слушності принципів відбору матеріалу для Словника з подоланням національних бар'єрів, і є доказом необхідності максимально враховувати цей досвід в Українському словнику. Тим більше, що принцип національної віднесеності не тільки не проголошувався при укладанні польського словника, але й, по суті, не міг бути реалізованим навіть щодо діячів з колишніх польських та українських територій (настільки нетотожною і неоднозначною була саме у той період справа національної належності та національно-

го самоусвідомлення, а тим більше — культурної діяльності). У більшості біографій, як правило, не зазначається національна належність — вказуються лише родині (родові) зв'язки та в ряді випадків відзначається т. зв. "руське" походження роду в цілому. Тут цілком очевидно йдеться про українське походження (з чим нерідко виявляється пов'язаний і напрямок громадської діяльності).

У розглядуваних словниках переважна більшість статей про осіб, пов'язаних своєю діяльністю з Україною, хронологічно представляє більш пізній період — частково XVIII ст. і XIX--XX ст. Серед них можна визначити три групи осіб, біографії яких тією чи іншою мірою пов'язані з Україною. Перша — не дуже численна — це культурні, громадські діячі, які лише за народженням та за освітою пов'язані з Україною, але вся діяльність яких розгорталась на території власне Польщі і відбувалася у сфері власне польської культури. До таких можна віднести: Броніслава Абрамовича (1837—1912; з Волині) — відомого польського художника, учня Я.Матейка, полотна якого зберігаються в Національному музеї; Юзефа Абрамовського (1868—1918; с. Стефаніне під Васильковом на Київщині), що виховувався в родині випускника Київського університету у висококультурній атмосфері і згодом став визначним політичним діячем (один з організаторів Польської соціалістичної партії), філософом, вченим-психологом, автором численних науково-теоретичних праць у цій галузі; Станіслава Подвисоцького (1882—1952; с. Волковинці, Летичівського повіту) — журналіста, культурного діяча, засновника відомого журналу "Wiedza i życie", що виходить і досі; Віктора Подоцького (1895—1960; с. Антоніни в Україні) — відомого дипломата, військового аташе Польщі в Америці та в Англії під час II світової війни, посла в Канаді; його двоюрідного брата Віктора Подоцького (1901—1970; с. Озерна біля Білої Церкви) — художника-графіка, мистецтвознавця, автора багатьох художніх творів, представлених нині у Національному музеї у Варшаві; Клеменса Подвисоцького (1832—1903; Вінниця) — відомого поета, перекладача, педагога, у творчості якого, зокрема в ліриці, звучать українські мотиви і туга за Україною.

Однак виразно прослідковується така тенденція: у значній кількості культурних і громадських діячів, пов'язаних за походженням та освітою з Україною, життєвий шлях залишається невід'ємним від долі цієї землі. До цієї другої групи належить більшість тих, хто походить з України. Серед них немало таких, що залишили помітний слід у культурній історії Галичини, Поділля тощо.

У галузі літератури і мистецтва до них належать:

Подвисоцький Костянтин (1810—1868; Вінниця) — літературний критик, романіст, історик, колекціонер, бібліофіл, вихованець Вінницької (Подільської) гімназії, що давала солідну освіту, увійшов у київські літературні кола, які групувалися навколо М.Грабовського, і активно працював у галузі літератури; співробітничав у ж. "Русалка" і ін.

Бенза Антон (1787—1859; Львів) — актор і літератор, грав на сценах Львова, Крем'янця, Варшави і Кракова, один з найвидатніших львівських акторів I пол. XIX ст.

Баранський Францішек (пом. у 1881 р.; Україна, Київський університет) — драматург; його твори, видані у Житомирі, звернули на себе увагу відомого письменника І.Кращевського; видавець польського "Букваря" і "Каліграфії" (Житомир).

Баранський Віктор (1833—1875; Волинь) — художник, який після навчання в Парижі повернувся в Україну і жив при шляхетських маєтках і резиденціях Поділля та України, створюючи портретні галереї своїх сучасників.

Бартошевський Ян (1852—1920; Львів) — професор теології Львівського університету, викладав і друкував свої геологічні праці українською мовою.

У галузі науки і техніки:

Подвишоцький Валеріян (1822—1892; Чернігів) — лікар, професор фармакології, працював у Харкові, на Чернігівщині, залишив вагомий професійний доробок.

Подольський Роман (1873—1954; с. Домбровинці під Уманню) — інженер-електрик, що після закінчення гімназії у Львові та ун-ту в Цюриху, у 1903—1907 рр. організував електротехнічне бюро у Києві, а потім розбудовував трамвайні сполучення у Варшаві як засновник і організатор цієї справи (чи не з його ім'ям пов'язане будівництво першої трамвайної колії в Києві?).

Беднарський Щенсн (1845—1913; Львів) — друкар Ставропігійської друкарні у Львові, автор численних праць з історії друкарства, суспільно-політичний діяч, організатор львівської друкарської справи.

Бопре (Beaurgé) Юзеф (1800—1872; Коломия) — лікар, близький друг родини Словацьких, вихованець базиліанської школи у м. Овручі (де вчителював його батько), а згодом Крем'янецького ліцею; у Крем'янці працював усе життя, сюди й повернувся після заслання до Сибіру за участь у повстанні (1831 р.); за певними даними — першим запровадив у Сибіру невідоме там до того часу вирощування пшениці та ін.

У галузі політики:

Подлевський Валеріан (1809–1885; Коломия) — галицький прогресивний політичний діяч, депутат Віденського сейму від Галичини, що виступав за ліквідацію кріпосного права та за права Галичини і галицького селянства.

Подгороденський Юзеф (1740–1830; с. Деражне на Волині) — посол кількох сеймів — від Чернігівщини, Волині, Крем'ячця; заснував костюл в с. Деражне та ін.

Подгорський Зигмунт (1891–1960; с. Попудня Липовецького повіту на Київщині) — генерал бригади Війська Польського з багатою на події біографією — починаючи від участі у польсько-українській війні 1918 р. і функцій військового аташе у Києві — через участь у війні 1939 року і німецькі концтабори — до активної політичної діяльності у Лондоні та співініціаторства у створенні т. зв. "Koła Kijowian" (Київського гуртка) у Лондоні з виданням "Pamiętnika Kijowskiego", літературного видання, що існує й досі, публікуючи твори учасників гуртка. Останні — в основному люди похилого віку — письменники і культурні діячі, пов'язані за походженням та певними етапами життя з Києвом (до таких належить, зокрема, Юзеф Гарлінський — відомий літератор, політичний та військовий діяч, один з активних учасників Київського гуртка, що відвідав недавно Київ — свою батьківщину, матеріали про нього див. "Dziennik Kijowski").

До третьої групи біографічних статей, які можуть бути охоплені поняттям *ustąpienia*, належать у словнику такі, що мають безпосередню дотичність перш за все до української культури — як за походженням цих осіб, так і за основним спрямуванням їхньої діяльності. До них належить цілий ряд біографічних статей, як напр. Антонович Володимир (1830–1908) (див. переклад цієї статті в кінці), Барвінський Олександр (1847–1927), Беринда Памво (пом. 1632), Берло Арсеній (пом. 1744), Подобайло (Пободайло) Стефан (Степан) (пом. 1654) та деякі інші, відомості про яких тут не наводимо, відсилаючи читача до перекладу цього матеріалу в кінці статті. Вміщення цих матеріалів у Польському біографічному словнику є свідченням, мабуть, максималістських тенденцій редакторів, що при відборі матеріалу керувалися часом суто зовнішніми критеріями (див. вище), а не якимись певними ідеологічними настановами (хоча й цього виключати не доводиться). При укладанні Українського біографічного словника варто звернути увагу на такого роду статті, тому що в них знайшли належне висвітлення біографії діячів української історії та культури.

До кола питань, які у цій статті окреслені терміном *ustąpienia*,

можна віднести, поряд з численними конкретними відомостями і фактами з історії матеріальної та духовної культури краю, які супроводжують біографічні матеріали, ще й такі, що не залишать байдужим жодного українця чи поляка, бо є виявом високої духовності представників обох народів, зрілості їхніх культур. До них ми віднесли б факти, коли з певних психологічних чи інших причин представник одного народу піднімається на захист прав іншого, сусіднього, захищаючи їх або своїм авторитетом (ученого), або зі зброєю в руках, віддаючи за нього життя. Таких фактів безліч в історії двох близьких культур (згадаймо хоча б участь у польському повстанні 1861 р. брата О.Потебні Андрія, інших діячів, добре відомих в історії польсько-українських культурних зв'язків).

У наших матеріалах звертають на себе увагу у цьому плані дві яскраві постаті: польський учений Бодуен де Куртене (Baudouin de Courtenay; 1845–1929), француз за походженням, що довгий час працював у Росії, але вважав себе польським ученим і зробив багато для розвитку польського мовознавства. Добивався автономії для Польщі від царського уряду, а повернувшись до незалежної Польщі у 1918 році, підняв свій голос на захист незалежності українського народу.

З іншого боку, привертає увагу постать Антона Березовського (1847–1916; с. Кутища на Житомирщині), що походив із родини Гриневичів і належав до руської шляхти (судячи з фонетичної форми прізвища, — повноголосся -ege- властиве саме українській мові, на відміну від польської, пор. п. brzoza (Бжезінський), зазнав злигоднів з дитинства, у 16 років вступив до кінного полку, що формувався під Любаром, а через рік емігрував, міняв різні професії і нарешті у 1867 р. вчинив замах на царя Олександра II (у Парижі). Згодом довгі роки польська еміграція боролась за життя цього українця, судовий процес над яким викликав численні прояви симпатії до Польщі (завдяки цьому було змінено вирок із смертного на дожиттєве ув'язнення) і привернув увагу Європи до проблеми розділеної країни, що час від часу вибухала повстаннями протягом усього ХІХ ст.

Так сухі документальні матеріали Польського біографічного словника набувають високого пафосу звучання, а особливо для українського читача, небайдужого до своєї культури. Через біографії представників кількох народів (бо саме таким є зміст Польського біографічного словника) проглядають тисячі відомих прізвищ невідомих нам людей.

Польський біографічний словник — це видання, що має неабияке значення і для української культури. Завданням запланова-

ної підготовки Українського біографічного словника є виявлення характерних методичних засад та принципів побудови польського словника, з одного боку, та багатократне примноження та розробка нової джерельної та теоретичної бази, з другого.

У кінці статті ми вміщуємо переклади передмови та кількох статей з Польського біографічного словника, аби читач міг детально ознайомитися як з принципами його укладання, так і з реалізацією цих принципів на матеріалі біографій діячів української культури, дані про яких можуть бути корисними при підготовці Українського біографічного словника.

Передмова.

Хоча вже за часів колишньої Речі Посполитої існувала думка про укладання польських біографічних словників,— згадаймо хоча б про Симона Старовольського при Вазах і про Юзефа Voelckem при Станіславі Августі,— в усій повноті необхідність такого видання усвідомлено було лише тоді, коли наше суспільство, втрапивши залишки власних державних форм, відчуло себе у своєму безсмертному естві народом і зрозуміло, що таку колективність творили тисячі творчих особистостей протягом кількох десятків поколінь. І власне тоді, в еміграції, після подій у листопаді, Літературне товариство почало збирати матеріали до Польського біографічного словника, який охоплював би всі часи. Результати цих зусиль у формі кількох десятків скриньок, що містять дані, актуальні значною мірою й досі, зберігаються у Польській бібліотеці на Quai d'Orleans у Парижі. Історики наступного покоління — як краківські, львівські, так і варшавські — докладали стільки зусиль для поліпшення критичного методу, а також для дослідження суспільних і правничих форм, що колективну біографію вважали завданням менш актуальним.

Тим часом наші ближчі і дальші сусіди, користаючися з привілеїв незалежного існування, майже всі випередили нас у галузі колективної біографії.

Важливі індивідуальні подробиці, не охоплені відповідною конструктивною і видавничою формою, заповнювали наші енциклопедії (особливо Оргельбранда і Велику Ілюстровану), як і історичні монографії, тоді як публікації типу "Allgemeine Deutsche Biographie" або "Dictionary of National Biography" вважалися такими, що перевищують можливості нашого суспільства. І справді, перша спроба біографічного словника, з якою виступили у 1884 р. Стекертти, не вдалася вже на самому початку. Однак, окремі вчені пам'ятали про цю спробу, особливо покійний Людвік Фінкель. У

1921–22 рр. на сторінках "Przeglądu Warszawskiego" згадує про "польську національну біографію" Владислав Конопчинський. Нарешті у 1928 р. Фінкель висловлює думку у Польському історичному товаристві про те, що видання Біографічного словника Польщі епохи після її розподілів було б найкращою формою відзначення десятої річниці держави. Правління Товариства прийняло цю ініціативу і доручило редагування словника Казимирові Тишковському, бібліотекареві Національної бібліотеки ім. Оссолінських у Львові, який негайно розробив план видання і розпочав перші пошуки.

У більш широких колах Товариства з'явилася, однак, думка про те, що нам під силу було б і більше завдання – таке, яке уявлялося Літературному товариству в еміграції. Група краківських учених, не торкаючись епохи після розподілів Польщі, якою займалася львівська редакція, створила Тимчасовий редакційний комітет Польського біографічного словника епохи до розподілів Польщі. До нього увійшли: Олександр Біркенмаер, Ян Домбровський, Казимир Добровольський, ксьондз Ян Фіялек, Владислав Конопчинський і Станіслав Кот, а також секретар Казимир Лепший. Протягом року вже краків'яни приготували картотеку, що налічує кільканадцять тисяч прізвищ, у зв'язку з чим Польська Академія наук з ініціативи генерального секретаря проф. Станіслава Кутшеби, маючи у перспективі отримання серйозної фінансової допомоги для цього проекту, висловила згоду прийняти обидва напрямки дослідження під своє керівництво і на свій кошт. Внаслідок переговорів, які провів генеральний секретар Академії з президентом Польського історичного товариства Станіславом Закржевським, останнє віддало Академії свої матеріали до Словника, висуваючи лише вимоги, що, по-перше, загальний Словник належним чином візьме до уваги заслуги людей, які боролися за відбудову держави, а, по-друге, Польському історичному товариству гарантується право належного впливу на редакцію Словника.

28.01.1931 р. Правління Академії затвердило регламент (статут) видання Словника, за яким керувати ним мали чотири органи: Видавнича комісія, Рада словника, Редакційний комітет і Головний редактор з допомогою секретаріату. До Видавничої комісії входили генеральний секретар Польської Академії наук, а також секретарі чотирьох відділів, до Ради словника – члени Видавничої комісії і Редакційного комітету, працівники, призначені Правлінням Польської Академії наук, троє делегатів Польського Істо-

ричного товариства, а також представники товариств і установ, за якими Правління Польської АН визнало право призначення делегатів. Редакційний комітет складається з Головного редактора і його заступника, а також 12—18 членів, визначених Правлінням Польської АН на три роки. Головним редактором був призначений Вл. Конопчинський, до Редакційного комітету увійшли: Олександр Біркенмаєр, Францішек Буяк, Стефан Демби, ксьондз Тадеуш Глемма, Роман Гродецький, Оскар Халецький, Марчелі Хандельсман, Януш Івапкевич, Станіслав Кот, Мар'ян Кукель, Леонард Лепший, Адам Левак, Броніслав Павловський, Адам Скалковський, Казимир Тишковський, Адам Вжосек. Секретарем Комісії став Казимир Лепший. З часом з комітету вийшли: Францішек Буяк, Стефан Демби, Марчелі Хандельсман, Леонард Лепший, а призначені: Стефан Коморницький, Гелсна Полячкувна, Вацлав Токаж і Анджей Войтовський.

Рада Словника на першій сесії 24.10.1931 р. ухвалила основні принципи видання, які потім Комітет розробив в детальну програму. Прийнято було, що "в Словнику будуть лише статті про осіб, які померли, без жодних обмежень щодо часу. У Польському біографічному словнику будуть вміщені: а) особи, які активно діяли у польському державному і національному житті у межах Польської держави різних часів (у період після розподілів Польщі у межах до розподілів аж до граничних трактатів, укладених відновленою Річчю Посполитою); б) особи, які активно діяли в політичному, суспільному і культурному житті Польщі на землях, що відійшли від неї, і на чужині; в) поляки, які активно діяли в чужоземному середовищі, якщо вони не зазнали повної денационалізації. Ті ж особи, які у зв'язку із своїм походженням і діяльністю можуть бути визначені як такі, що їм належить подати у словниках інших народів, будуть представлені у Польському біографічному словнику тільки у плані своєї участі у справах польського народу і держави".

Для збирання матеріалів створено місцеві комітети, або філії, у Кракові, Варшаві, Львові, Познані, Вільно, Катовіцах, Луцьку і інших містах. Загальне керівництво здійснював секретаріат (бюро) Редакції з Головним редактором у Кракові. Підготовчі роботи велись редакцією до 1934 р. Вони полягали в укладанні двох картотек: предметної (спеціальної) і алфавітної (загальної), у визначенні осіб, достойних бути вміщеними у Словнику, у методичній розробці видавничої інструкції і у збиранні автобіографічних або біографічних матеріалів, що торкаються осіб живих, які з часом увійдуть до додаткових томів Словника. Інструкція була складена

комітетом на засіданнях 8—9.12.1932 р. на підставі анкети серед фахівців, яким було послано з цією метою як основу дискусії пробні біографії. Згодом ця інструкція була (у березні 1935 р.) поліпшена.

Під час цих підготовчих робіт Редакційний комітет визнав за необхідне впровадити важливу зміну у план видання. Початково, відповідно до ухвал Ради у грудні 1931 р., мали виходити чергові томи, кожний з яких містив би різні біографії від "А" до "Я"; їх мали б віддавати до друку відповідно до того, як надсилалися б статті, що задовольняють вимоги інструкції. Цю "голландську" систему, що мала за зразок "Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek", підтримували два аргументи: по-перше, можна було розпочати видання до завершення роботи над картотекою, по-друге, можна було недосконалі статті відсилати авторам на доробку і друкувати їх у наступних томах. Зваживши, однак, на те, що всі подібні зарубіжні видання, на чолі з англійським "Dictionary", дотримуються однакового алфавітного порядку (російський "Словарь" видавався в міру підготовки томів, але також за академічним принципом), багато хто висловлював побажання, щоб і наше видання — для вигоди читачів — пристосувати для загального, більш досконалого взірця, хоча б навіть це удосконалення і мало обтяжити Редакцію подвійною працею і відповідальністю. Справили свій вплив на цю зміну також чинники адміністративно-фінансові. При "голландській" системі важко було б визначити наперед розміри тиражу, оскільки частину читачів цікавили б тільки окремі томи, що містили б певні групи прізвищ. Далі, треба було б друкувати у кожному томі індекс до всіх виданих томів, що значно б збільшило кошти видання. Польський біографічний словник дістав, правда, при своєму народженні певну допомогу від Каси Мянзовського, пізніше — більш значну від фонду Національної культури. Виявилось, однак, що Словник не може розраховувати на таку щедру підтримку ззовні, яку мала, наприклад, "Allgemeine Deutsche Biographie" від баварського уряду, а "Dictionary of National Biography" від приватного мецената-підприємця Джорджа Сміта. Надії на підтримку фінансових кіл, що були у 1931 р., не виправдалися. Довелося обмежитися дотаціями Академії Наук і власними прибутками з Словника. З цих причин Комітет після закінчення робіт над картотекою і перед початком передплати вирішив перейти з "голландської" системи на значно важчу алфавітну, яку Рада Словника затвердила у березні 1935 р. Якщо згодом Редакція змогла потім подолати труднощі, пов'язані з алфавітною системою, і видавала випуски пунктуально кожні два місяці, то це, безумовно, свідчить

про високий рівень нашої історичної науки.

Перші замовлення статей були надіслані авторам у червні 1934 р., а під Новий 1935 рік з'явився перший випуск. У середньому на кожний випуск припадає біля 180 статей, так само на одну статтю — 64 рядки. Над першим томом працювало 275 співробітників з цілої Польщі, від ветеранів пера до початківців, у тому числі з Кракова — 93, з Варшави — 76, зі Львова — 45, з Познані — 19, з Вільна — 13; у майбутньому така співпраця різних середовищ складеться, очевидно, більш рівномірно. Зрештою, вже тепер, у момент виходу I тому, варшавські історики на чолі з В.Токажем, А.Леваком і Г.Мостицьким взяли найбільшу участь у написанні матеріалів, що стосуються періоду після розподілів Польщі.

Призначений для широких кіл інтелігенції, Словник має на меті виключно інформацію, а не поширення якихось засад чи програм. Він не прославляє і не ганить, не є польським "Плутархом", не шукає сенсації, не вдається до ревізування давніх поглядів. Якщо деякі особистості у світлі наших досліджень дещо втратять зі свого ореолу, то натомість десятки інших, забутих або недооцінених, дістануть своє місце у пам'яті поколінь зі своїм позитивним життєвим доробком. Без сумніву, втратять на цьому улюбленці історії, виграє народ як спільнота творчих поколінь — і виграє історична правда.

Словник має на меті задовольнити інтелектуальні потреби тих верств освічених поляків, які прямо чи побіжно творять культуру народу. Суспільний і політичний діяч, вчитель, ксьондз, журналіст, юрист, лікар, чиновник знайдуть тут точну, зосереджену, прозоро представлену інформацію про особистості, про які вони без допомоги Словника довідувалися б протягом довгих тижнів — і, може, не дізналися б речей найважливіших. Вони одночасно знайдуть бібліографічні довідки, які дозволять їм перевірити зміст біографії, розширити і поглибити подані відомості. Звичайно, жодна стаття не задовольнить їхньої потреби знань про окремі особи, що їх особливо цікавлять; Словник не може собі дозволити ані широких джерельних описів, ані психологічних аналізів і синтезів індивідуальності, які охоче читає тепер публіка. Оскільки там йдеться, перш за все, про представлення особистостей невідомих, про яких лише наші наступники зберуть більше інформації; може навіть трапитися, що про особу третьорядну будуть подані такі деталі, які опускаються у змістовній біографії тієї чи іншої знаменитості.

Однак, окрім інформування і популяризації знань, Словник має також на увазі наукові цілі. Встановлення ідентичності ба-

гатьох осіб, вміщення їх у певні часові і просторові рамки звільнить дослідників колективної біографії від нелегкого пошуку окремих одиниць. Попередньо шукаючи персональні дані, не один наш співробітник і читач натрапить на цінні реалії через особи і джерела, що їх торкаються, вся наша історична наука буде натрапляти нерідко на інституції, групи, верстви, течії і т.д.

Більше того, лише на підставі Словника можна буде зробити висновки про роль родового чинника в історії, про участь суспільних верств і регіонів у створенні національної культури, про внесок, яким ця культура завдячує іншим народам.

Наше видання, без сумніву, було б значно привабливішим для читачів, якби воно було ілюстрованим. Але від цієї ідеї Рада Словника змушена була відмовитися не лише з огляду на кошти (репродукція зображень, друкування на крейдяному папері), але й з інших причин. Слід було б давати ілюстрації безсумнівно автентичні, які не завжди мають художню вартість. Легко було б ілюструвати за дагерротипами, фотографіями, портретами осіб XIX ст., важко — з XVI, а майже все середньовіччя залишилося б приниженим, без художнього оформлення. При цьому редакція мусила б шукати найкращі зображення, а не давати ті, що трапилися під руку, що при сьогоденньому стані наших іконографічних досліджень, коли навіть публічні бібліотеки не мають належної інвентаризації, було б справою надзвичайно складною.

Нагомість великих зусиль докладає Редакція для розширення джерельної бази. Завдяки тій як не як фатальній обставині, що наші історики змушені шукати джерела у чужих архівах, багато статей з'являється з прийняттям до уваги паризьких, московських, берлінських, лондонських, дрезденських, римських і ін. джерел, що у біографічних словниках інших народів є рідкісним винятком.

Звичайно, перші відомості беруться з наукових розробок, а щодо XIX і XX ст. — з некрологів, вміщених у періодичних виданнях. За певними подробицями звертаються до публічних бібліотек, і тут багато дає Словнику допомога архівних служб. Особливо щодо XIX ст. — найточніші дати життя чиновників і працівників освіти наші співробітники знаходять в Архіві публічної освіти, а також в паперах Пенсійної комісії в Фінансовому архіві у Варшаві. Але й до середньовічних біографій державні архіви (особливо Головний Варшавський), міські, костельні, університетські дають неоціненні, багатющі дані, подібно як колись генерал-губернаторські архівні матеріали — до трагічної

історії повстанців, змовників, політичних злочинців. Справжні скарби біографічних даних містять у собі і дають Словнику як публічні, так і приватні зібрання деяких магнатських родин — Чарторийських, Радзівілів, Красінських, Замоїських.

Не менш важливою турботою Редакції є дотримання засади об'єктивності і наукової предметності. Цей постулат не є легким для реалізації, особливо при застосуванні до суперечливих течій і до осіб, що померли недавно. Тут над доброю волею Редакції довелося встановити контроль і підкорити його певним засадам. Об'єктивність чи необ'єктивність можна практикувати як у добірї осіб, що розглядаються у Словнику, так і у вимірі присвяченого їм місця чи в самому написанні статей. Картотеку збирали десятки осіб, причому бюро Редакції, складаючи попередній список, при відсутності безумовної норми у стосунку до всіх груп, часів і професій, керувалося загальним порівняльним чуттям таким чином, щоб жодна група не зазнала дискредитації, щоб порції цілого були збережені.

Попередні списки в міру просування видання частково розсилаються, відповідно до літер, спеціалістам з історії і культури, які пропонують додатки або викреслення. Кожне замовлення обговорюється — за рефератом Бюро — комісією спеціалістів у даній галузі історії; таку комісію створює Редакція з людей різної компетенції і, природно, також різних переконань. Усю працю патрунує комітет, що також складається з людей різних поглядів і компетенції.

Статті, в яких розглядаються особи, що представляють певні політичні напрямки, як правило, доручали авторам, які у зв'язку з духовною спільністю змогли б якнайкраще вникнути у стимули і зміст життя тієї чи іншої постаті, але при цьому вони повинні дотримуватися принципу науковості і тону викладу. І все таки Редакція щодо таких статей не раз зверталася до думки об'єктивних спеціалістів. Спадкоємцям чи родичам таких осіб написання біографій доручалося тільки тоді, коли даний автор мав інформацію, недоступну для інших, а своїми працями довів, що вміє писати грамотно і предметно. Якщо ж що до цього певності не було, Редакція просила родину передати матеріали, а опрацювання їх доручала комусь іншому або виконувала сама.

Редакція доклала багато зусиль для того, щоб викладення матеріалу і спосіб написання окремих статей був якнайбільш раціональним. Як правило, зміст біографії складається з таких даних: прізвище і ім'я, дати життя і смерті, визначення професії чи характеру діяльності, точна дата і місце народження, походження,

національність, вірування, виховання і освіта, життєвий шлях з прийняттям до уваги передусім діяльності, а також найважливіших змін місця проживання, майнових стосунків, внутрішніх переживань, належності до організацій, родинні стосунки, характеристика і опіє зовнішності, відомості про дітей, думку, яку про себе залишив, його твори і наслідки діяльності. Щодо способу написання статей, інструкція рекомендувала авторам писати якнайстиліше, розповідати про факти, а не розглядати джерела, вивчати причини, якщо вони є певними і значущими, відрізняти факти від гіпотез, уникати риторики, дотримуватись хронологічності викладу, не полемізувати, наводити джерела дослівно тільки у випадку крайньої потреби. Беззастережна одноманітність, зрештою, не є у Словнику ані можливою, ані бажаною. Співпрацівники, що мають певну сформовану авторську індивідуальність, пишуть кожний по-своєму, дотримуючись загальних принципів у істотних моментах.

Звичайно, на кожній стадії і на кожному етапі своєї діяльності Редакція лише певною мірою наближається до досконалості. Якщо не всі ті померлі, яким це належить, увійдуть до Словника, якщо з'являться статті менш потрібні, надто довгі або надто короткі, якщо висвітлення буде (або здаватиметься) однобічним або й зовсім суб'єктивним, спосіб викладу іноді, незважаючи на все, розтягненим, то деякі з цих недоліків Редакція при допомозі доброзичливої критики намагатиметься усунути пізніше, а саме: у кожному томі будуть подані спростування, а також (як виняток) такі доповнення, без яких стаття давала б неправильне уявлення про предмет опису. Тоді, коли назбирається достатня кількість пропущених статей і збільшиться внаслідок природного вимирання сучасників новий біографічний матеріал, почнуть з'являтися додаткові томи.

Усунення інших недоліків і поліпшення видання залежить уже не тільки від Редакції, але і від усього нашого наукового світу — від усього суспільства. Навіть досконало організована і забезпечена редакція Англійського словника визнає, що лише поступово працюючи над собою і над іншими, вона досягла ідеалу. А там, у просторах апартаментів на Ватерлоо Пляц, під кінець працювало, крім головного редактора, чотири його заступники з відповідною кількістю секретарів і технічних працівників. Цей штаб вкладав у "Dictionary" удвічі більше праці порівняно з усіма іншими виданнями, присвячував йому (бо міг присвятити) увесь свій час, користуючись потужною англійською ерудицією, особливо в галузі

біографії; він мав під руками власну бібліотеку з багатьох тисяч томів і мав читачів у висококультурних англосаксонських суспільствах, а також серед усіх еліт світу, а між тим видавець доплатив до свого видання величезні суми.

Редакція Польського біографічного словника від самого початку роботи налічує чотирьох працівників, які лише частину своїх зусиль можуть присвячувати словнику, а підручних видань немає майже ніяких і немає також жодного приватного мецената. Пошукає вона такої підтримки також ззовні, що могло б обмежити її незалежність у написанні правди. Чотири редакційні працівники — це мало як на завдання, що полягає у тому, аби статтю замовити, отримати, перевірити, узгодити, поправити (з три- або чотириразовим прочитанням перед друком), зробити коректуру під час друку (пять чи шість разів) і видати у точно визначений час. Тому, і лише тому ми повинні були запланувати роботу над виданням на довгий час і тому маємо право твердити, що все його майбутнє: якість, кількість і швидкість — залежить від підтримки передплатників.

Ми дозволимо собі на закінчення навести слова, з якими Редакція звернулася у проспекті до читачів: "Польський народ може довести, що йому під силу — інтелектуально і матеріально — створити таку пам'ятну працю, яку створювали для себе інші народи, не лише "великі": англійці, німці, французи, італійці, росіяни, американці, але й "малі": бельгійці, датчани, голландці, шведи, словенці і ін. Тому Польський біографічний словник повинен знайти собі місце у кожній більшій державній, публічній, шкільній, семінарській, монастирській бібліотеці, у кожному архіві чи музеї, у кожній більшій редакції, як також у руках всіх людей, які захочуть витратити на рік 25 злотих на міцний пам'ятник народної культури. Нехай усі ті, хто сьогодні залишає свій індивідуальний пам'ятний знак на долі Народу, побачить у дзеркалі історії відображення тих давніх десятків тисяч поляків, які піднімали з праху державу і тих, які пережили її злет і падіння, рятували народ з неволі зусиллями свого життя, вели, врятований, до відродження і сили. Нехай у епоху всенівелюючої механізації воскресне перед очима творців ХХ століття вільний і індивідуальний життєвий доробок кількох десятків поколінь праотців. І нехай пам'ять про стільки імен померлих розбудить у живих бажання здобути власне ім'я в історії".

Для полегшення орієнтації читачам ми даємо нижче такі вказівки: Словник подає статті лише про окремих осіб, а не про цілі родини. Генеалогічні відомості про предків належить шукати, як

правило, у статті про найдавнішого представника даної родини. Анонімні статті будуть зосереджені під знаком "N". Особи періоду середньовіччя належить шукати (якщо невідомим є родове прізвище) під хресним іменем, а не за назвою місцевості, яка є сурогатом прізвища. Люди, відомі за умовними чи припущуваними прізвищами, будуть фігурувати під цими прізвищами (напр. Gallus, Otwinowski). Особи, які завжди вживали один і той же псевдонім і були відомі під ним (напр., Прус), будуть вміщені під цим псевдонімом. Заміжні жінки виступають під прізвищем, яке вони носили в останній період. У межах однієї і тієї ж назви йдуть спочатку святі і релігійні діячі, далі королі і краківські князі (сеньйори), князі удільні, королевичі і діти удільних або васальних князів, єпископи, а під кінець усі інші особи. В рамках кожної з цих груп домінує головний хронологічний принцип; друге ім'я не впливає на розміщення прізвищ у далій статті.

Polski Słownik Biograficzny, t.I, Kraków, 1935]

АНТОНОВИЧ Володимир (1830—1908), історик. Датою його народження вважалось досі 18.I.1834, а місцем — Махнівка. Однак, за одноставним свідченням удови А., його брата і друзів, виявляється, що народився він у Чорнобилі на чотири роки раніше і був хрещений уніатським священиком, у чому, однак, не можна було признаватися; метрика була видана лише в 1834 р. католицьким ксьондзом. Вказаний у цій метриці батько А. Боніфацій був вихованцем Кременецького ліцею; мати Моніка-Марія походила з польської родини Гурських. До десяти років А. виховувався у батьків, але, оскільки вони працювали гувернерами при шляхетських родинах і вчити сина не могли, його було віддано до пансіонату Яна Джидая у Одесі. Цьому педагогові А., як він сам пише, завдячував добрим знанням латинської і грецької мов, а також засвоєнням принципів справжнього демократизму. У вільні хвилини він читав твори французьких енциклопедистів. Після закінчення класичної гімназії в Одесі у 1850 р. за бажанням матері А. вступив на медичний факультет Київського університету. Після закінчення його протягом року працював лікарем у Чорнобилі, а згодом записався у Києві на історико-філологічний факультет (1856—60), закінчивши який став викладачем латинської мови у 1-ій київській гімназії та історії — у Кадетському корпусі. Ще студентом А. брав активну участь у житті польської молоді: організував власне українську общину відповідно до принципів Демократичного товариства, схилиючи молодь до зближення з народом, без будь-якої в даному випадку сепаратистської тенденції

у відношенні до Польщі. "Хлопомани" носили свитки, здійснювали пішохідні екскурсії по Україні, розмовляли між собою і листувалися по-українському; всіх надихала ідея "дії", тобто вибуху загальноєвропейської революції. У рамках общини існувала і діяла нечисленна підпільна організація з характерною назвою союзу "Тройницького" (це було прізвище одного з товаришів Залізняка і Гонти у 1768 р.). Серед змовників були також, між іншим, Вол. Літович, Ол. Яблонівський, Стефан Бобровський. А. був домашнім учителем молодого Тадея Рильського і жив у домі його батьків, коли відбулося перше і, по суті, єдине неприємне зіткнення його з російськими властями, а саме в 1859 р. його було викликано до маршалка Громницького для пояснень у зв'язку із підозрою про розповсюдження ним атеїстичних поглядів, а до канцелярії генерал-губернатора — у зв'язку із звинуваченням у підбурюванні народу і поширенніям ворожого ставлення до шляхти. Хоча жодних репресій А. не зазнав, з цього часу він вступає у конфлікт з колегами-поляками: вимагає більш рішучих виступів проти шляхти і протестує проти застосування латинського алфавіту для української мови. У 1860 р. він їде до Петербурга, щоб налагодити зв'язки з Каневичем, Данилевським, Огризком. Незадоволений тоном підпільного невеличкого видання "Публіцист", А. намовляє Тадея Рильського залишити його редакцію і видавати журнал "Плебей". У 1861 р. А. зовсім пориває з корпорантами-поляками, засновує Українську громаду і полемізує з Тадеєм Падалицею. На початку 1862 р. у журналі "Основа", видаваному у Петербурзі українофілами, він друкує статтю "Моя сповідь", де відповідно до доктрини про необхідність повернення суспільного боргу заявляє, що сумління велить йому розірвати його дотеперішні створені зв'язки з польською шляхетською кастою і почати служити українському народові. Він погоджується з тим, щоб називали його відступником, але у тому значенні, яке ми вкладаємо в поняття реформатора, котрий відступив від царства, або аболіціоніста, який порвав з плантаторами, що пригноблюють рабів. Одночасно з цим він приймає православну віру, подає губ. Васильчикову таємну доповідну записку про становище України, а коли вибухнуло повстання, коли його колеги-змовники беруться за зброю і несуть в народ "золоту грамоту" свободи, А. їде на службу до канцелярії київського генерал-губернатора, котрий включає його до Археографічної комісії. Невдовзі київська фортеця була заповнена арештованими повстанцями; Каневича розстріляно, Огризка заарештовано. Муравйовська комісія виявила причетність А. до змовників, але йому вдалося уникнути розправи, оскільки з певного часу він був схований за стосами архівних паперів.

Безперечно, А. поживав роботу Археографічної комісії, працюючи у ній протягом 45 років. Він видав у цілому 400 друкованих аркушів різних історичних актів, що стосуються Польщі і Русі. А. опублікував російською мовою одну за одною такі праці: 1) Исследование о козаччине по актам 1500--1648 гг.(1862—63); 2) О происхождении шляхты юго-зап. Руси (1867); 3) Исследование о городах юго-зап. Руси (1869); 4) Акты об экономико-юридических отношениях в XVII в. (1870); 5) Исследование о гайдамаччине (1876); 6) Иван Гонта (1882. надруковано в "Киевской Старине"); 7) Волынский бунт 1789 г. (1902) та ін.

Діставши у 1870 р. ступінь магістра історії, а в 1878 р. — доктора (дисертація: Исторический очерк Княжества Литовского (до Ольгерда)), А. отримує звання професора Університету св. Володимира. Повністю поринувши в археологічні дослідження, він у цей час вивчає і описує кургани, городища, місця поховань, печери під Києвом, скальні печери над Дністром, поховання на Кавказі (1879), опрацьовує доісторичну карту Волині, упорядковує довірені йому музей і кабінет нумізматики університету. Як етнограф разом із Драгомановим публікує "Песни малороссийского народа", провадить пошуки у Римі, Варшаві, Москві, Петербурзі, виступає на історичних з'їздах і конкурсах. Він пише цікаві критичні статті та звіти, між іншим, про роман "Вогнем і мечем" Сенкевича. А. перекладає і друкує "Pamiętnik Oświęcimsa" Кароля Хоецького (1882), хроніку літопису Величка і ін. А. створює власну історичну школу, виховуючи цілу плеяду молодих українських істориків (Данилевич, Голубовський, Грушевський, Довнар-Запольський, Ляскоронський, Дашкевич, Андріяшев і ін.), які під його керівництвом планомірно опрацьовують монографії, присвячені окремим землям і князівствам. А. виходив з того, що історію творять не окремі особи, а народні маси, які час від часу справляють творчий вплив на історичний процес і викристалізуються у нові форми суспільно-державного буття, нерідко відтворюючи риси, типові для давнього устрою. Татарське нашествя перервало розвиток Русі, але потужні народні рухи козаччини і гайдамаччини почали відтворювати деякі форми колишньої руської держави. Такою є провідна думка великих монографій А. про козаччину, про унію, про розвиток міст і т.д. Виступаючи нібито представником офіційної науки, що проголошувала гасла вірності "царю всея Руси", А. не переставав належати до нелегального українського товариства і за його дорученням їздив кілька разів до Львова у 1880 р. з тим, щоб схилити радикала Драгоманова до співпраці з поміркованим київським напрямком, і у 1888 р., щоб зблизитися з

українськими радикалами і народовцями. У 1891 р. він навіть вів переговори з намісником Бадені про польсько-українську угоду. Австрійська поліція з підозрою стежила за діями А., російська патомість недооцінювала ту стимулюючу дію, яку надавав учений українському рухові на Київщині. Поміркований і надзвичайно обережний, А. у 1905 р. подає міністрові освіти доповідну про необхідність надання українській мові прав публічного вживання і обґрунтовує це положення думкою про те, що українці ніколи не мали сепаратистських настроїв і ніколи не становитимуть небезпеки, оскільки вони позбавлені державницького інстинкту.

За кілька років до смерті, переживши потрясіння, якого зазнали різні народи Російської імперії після революції 1905 р., А. починає глибше усвідомлювати свою належність до України і розуміти, чим була для його батьківщини царська Росія. Були моменти, коли він намагався укласти польсько-український договір на території Галичини. Кафедру України він передав своєму учневі М. Грушевському. А. тоді писав мемуари, на жаль, незакінчені, в яких зробив важливе визнання того, що він був природним сином свого вихователя Джидая. Оскільки людина 70% своєї діяльності завдячує атавізму, а цей Джидай був сином угорця-революціонера і українки (русинки), що ж дивного (зазначає А.) в тому, що сам він був завдяки атавізму народжений як 75% революціонер. На лист колеги Ант. Медушевського він відповідав (1903), що хоча й був охрещений як католик, але православну віру прийняв свідомо; якби ж треба було починати нове життя, він пішов би тією самою дорогою. Помер А. 21.03.1908 р. у Києві. Заслуги А. в історичній науці великі і незаперечні, оскільки завдяки своїй праці, знанням і витривалості, він відкрив урядові архіви і видобув на денне світло силу-силенну матеріалів. Але його роль у плані історико-політичному стала предметом палких суперечок, які тривають протягом семидесяти років і до сьогодні.

Друзі молодих років не могли вибачити А. того, що він порвав з ними, хоча сам він їх просвіщав і намовляв до повстання. Інші вважають його звичайним кар'єристом або приписують йому схильність керуватися особистим почуттям ворожості і помсти у зв'язку з чимось допосом, який завдав йому таких неприємностей у 1859 р. І нарешті ті, хто переконаний у чистоті його ідейних спрямувань, твердять, що А. був для царату Валленродом, оскільки своїми працями підривав основи самовладства православ'я. Певним є лише те, що А. відчував ненависть до шляхти за її егоїзм і протидіяння ідеї визволення селян з кріпацтва.

Літ.: Laskoroński W., Wł. Antonowicz, artykuł w Żurnalu Min.

Narodn. Proswieszczenja, Petersburg 1908 (praca źródłowa, podaje wykaz prac A. i nowe szczegóły o dacie urodzenia); Gawroński-Rawita Fr. Wł. Antonowicz.— Kr. 1912; Tomaszewski St., Wł. A. Artykuł w W. Enc. II powtarza mylnie za "Ott. Słownikiem Naucznym", jakoby Ant. redagował "Kijowskie Słowo"; artykuł Doroszenki D. w "Časopisie Narod. Museum", Praha 1933; Encyklopedia Sowiecka Bucharina, 1926 r.; Lasocki W., Pamiętniki, Kr. 1934, I, zawierają fotografię A. i jego przyjaciół. Relacje o rozmowach A. z Ant. Mioduszewskim, zaczerpnięte z Pamiętnika Miod., który przechowywał L. Seroczyński. Gdzie się obecnie ów pamiętnik znajduje, niewiadomo.

[Polski Słownik Biograficzny.—Kraków, 1935.—T.I.—S. 142—144]

БАРАБАШ Яків, кошовий (січовий) гетьман за часів Хмельниччини. Супротивник Яна Виговського, прибічник Москви; відіграв значну роль у боротьбі, яка велася в Україні за спадщину Богдана Хмельницького після 1657—58 рр. Наприкінці 1657 р. він очолив лівобережних козаків, незадоволених тим, що Виговського було обрано на гетьмана. Об'єднавши згодом свої сили з військами опозиції, яка гуртувалася під керівництвом полтавського полковника М.Пушкаря, він розпочав відкриту боротьбу з Виговським. Після початково успішних боїв об'єднані війська Пушкаря та Барабаша у травні 1658 р. були вщент розбиті у кривавій битві під Полтавою. Сам Пушкар загинув під час битви, а його війська перейшли на бік Виговського. Після цього Барабашеві не залишалося нічого іншого як відступити назад на Січ, де вже йому не довелося відіграти якоїсь серйозної ролі. З цього часу ми абсолютно втрачаємо його з поля зору.

Літ.: Gawroński, Próba pojednania z Rusią Kr. 1907; Akty Juznoj i Zapadnoj Rossii, XIV i XV; Lietopis Samovidca, Moskwa 1846, 29; Wieliczko, Lietopis I 307 i n; Kochowski, Climacter II 273.

[Polski Słownik Biograficzny.—Kraków, 1935.—T.I.—S. 268]

БЕРИНДА Панво (також Памва), (помер у 1632р.), православний монах і друкар початку XVIIст. Час і місце народження не відомі. Прізвище румунського, принаймні східного походження. Б. був православним монахом, визначним представником українського мистецтва. Видав у Львові у Ставропігійському братстві у 1616 р. "Вършь на Рождество Христове". У Києві, в Печерській

Лаврі, запрошений зі Львова Плетенським, видав "Анфологіон" (1619), "Номокапон" (1620), "Бесѣды на посланія ап. Павла" (1623), "Бесѣды на дѣянїя апостольскія" (1624), "Толкованіє на Апокаліпсис" (1625); в 1625–27 рр. — невеликі збірки повістей для народу з дереворитами під іменем Памвоо, прихованим у цифровій криптограмі "923"; нарешті у 1623 р. — "Пречестнїи акафісты" з ініціалами "Н.Б.", а у 1630 р. — твір під назвою "Імпологіа". Це видання відзначається багатством дереворитів, виразним друком і сумлінною обробкою. Сам він був автором праці "Лексиконъ славеноросскїи и имен толкованіє" (1627), на якому автор і видавець поставив свій підпис як "архитипографъ церкве Росскїи". Цей словник Б. почав укладати ще перебуваючи у Федора Балабана у Стрятині біля Рогатина між 1603 і 1607 рр. Заохочений видавцем прекрасно видрукуваних літургічних книг, тобто "Службника" (1604) і "Требника" (1606), Б. працював над словником 25 років, призбираючи церковнослов'янські слова і перекладаючи їх тодішньою книжною актовою мовою, переважно галицької землі. Поряд з латинсько-польсько-церковнослов'янськими словами він включав у тлумачення народні слова, вживані у розмовній українській мові, у співвідношенні 1:20, тобто близько 300 слів. Внаслідок цього Словник Б. став багатим історичним джерелом українського словникового складу і фразеології початку XVII ст. Б. помер у липні 1632 р. у Печерській Лаврі, де на його могилу було покладено пам'ятну плиту, яка описана з представленням її зображення в "Тератургемі" Кальнофойського (1638). Перед прийняттям монашого сану Б. мав сина Лукаша, ім'я якого "Лукїян" значиться поміж прізвищами "снудеїв" Братської школи у Києві під "Вършами жалосными..." на смерть гетьмана Конашевича у 1622 р. З 1623 р. у виданнях Київської Лаври поряд з іменем Памви Беринди з'являється ще Стефан Беринда як "типограф-печатник", який розпочинає прекрасне видання "Літургікона" (1629).

Літ.: Передмова до Лексикону 1627; Сычевская А.И. Памва Беринда и его вирши. — Киев, 1912; "Чтения о-ва Нестора-Лет.", XXIII, 1, с. 49–63; Титов Г. "Типография Киево-Печерской Лавры", 1918, I–II; Огієнко І. Історія українського друкарства.— Львів, 1925.

[Polski Słownik Biograficzny. -Kraków, 1935. -T.I. S. 473–474]